

OSSERVATORIO LETTERARIO

*** Ferrara e l'Altrove ***

Magyar nyelvű online melléklet - Supplemento online in lingua ungherese

Ferrara, 2005. október 24., hétfő

A forradalom utáni megtorlás

Újkori történelmünk legnagyobb tisztítóvihara, Köztársaságunk létének megteremtője: 1956 sokáig nem szerepelt a jelentőségéhez méltóan a hazai tankönyvekben. Lassan kiöregszik az a nemzedék, amely életének az 1956-ban történtek szinte az értelmét adják. Alapvető fontosságú tehát, hogy hitelesen értékelhessük a történelmet, az igazat ismerhessük meg.*

Úgy emlékezünk legméltóbban 1956-ra, ha kiemeljük azokat a sajátosságait, amelyekkel a magyar, de a világtörténelemben is jelentős szerepre emelkedett.

Pontosan ezek a jellemzők azok, amelyeket a kommunisták – itthon és a világban – három és fél évtizeden át megpróbáltak elferdíteni. A forradalom nemzetközi tekintélyének csökkentésével azt akarták elérni, hogy a ránk akasztott hamis jelzőt, miszerint «Hitler utolsó csatlósa» voltunk, tovább erősítsék, így az 1956-os magyarságot nem mint emberi méltóság, a polgárjogok és a nemzeti függetlenség bajnokát, hanem olyan nemzetet lát benne, amely forró fejjel inkább bajt keverő, semmint öntudatos és megfontolt.

Hogy a három és fél évtized félreinformálását ellensúlyozzuk, hazánkban és külföldön tanulmányozni, tudni és tanítani kell 1956 előzményeit és utóhatását. Az alábbi három alapvető jellegzetesség félremagyarázására tette a legtöbb erőfeszítést a Kádár-rezsim és a külföldi szövetségeseik:

- 1956-ban forradalom zajlott le hazánkban, a Kádár-kormány volt az ellenforradalom megtestesítője;
- a forradalom győzött, mert minden forradalom belügy, ha intézményeit külföldi fegyveres hatalom elnyomja is, ahogy 1849-ben és 1956-ban történt, de ez nem változtatja meg a tényt, hogy a forradalom 1848-ban és 1956-ban is győzött;
- s szovjet agresszió, amely október 30-án éjjel kezdődött, semlegességünkből kikiáltásának oka, nem pedig következménye volt.¹

1848-49 után a magyar szabadságharcot leverő Habsburg-hatalom bosszúja, a fölötte érzett döbbenet és gyász érzése szinte azonnal a nemzeti emlékezet részévé vált. Az agyonlőtt első felelős magyar miniszterelnök, az Aradon kivégzett tábornokok, a Kufsteinben raboskodó katonatisztek és politikusok, a kényszersorozott honvédek emléke ébren maradt nem csupán az önkényuralom éveiben, hanem a hatalom és a társadalom közötti kiegyezés és megbékélés évtizedeiben is.

1956 után a forradalom leverését az évszázaddal korábbit is felülmúló méretű megtorlás követte. A győztes Kádár-rendszer azonban nemcsak a forradalom emlékét igyekezett — sikerrel — „kikiiktatni” a nemzet emlékezetéből, hanem a feledés homályába számúzta a bosszú eseményeit is. Évtizedekig említeni sem lehetett a forradalom kivégzett miniszterelnökét, honvédelmi miniszterét, az akasztófára juttatott fiatal felkelőket, a bebörtönzöttek ezreit. Emléküket csak a nyugati emigráció és a hetvenes évek végétől a demokratikus ellenzék őrizte. A nyolcvanas évek végén, a kommunista hatalom összeomlásának napjaiban az újabb nemzedékek szinte sokszerű döbbenettel fogadták az 1956-ot követő évek megtorlásának napvilágra kerülő részleteit.

Amegtörtés elhallgatásában ugyanaz a képmutató hamisságjellemmezte a Kádár-rendszert, mint ezzel kapcsolatos legelső ténykedésében. A Kádár-kormány november 4-i első nyilatkozatában büntetlenséget ígért a forradalomban részt vevőknek, akkor, amikor az őket hatatomra segítő szovjet hadsereg tököli főparancsnokságán a szovjet KQB és egy ávéhásokból álló különítmény letartóztatta a Nagy Imre-kormány tárgyaló küldöttségét. (A küldöttséget Maléter Pál honvédelmi miniszter és Erdei Ferenc vezette.) Miközben a szolnoki rádió a büntetlenségről szóló ígéreteket sugározta, e különítmény útnak indult a Parlamentbe a kormány további tagjainak letartóztatására. Ha a Budapest határában ellenálló honvédegységek nem tartóztatják fel őket, s Nagy Imre nem menekül társaival a jugoszláv nagykövetségre, az egész magyar politikai vezetés az első napon a megszállók és csatlósai fogságába jut.

Maga a megtorlás a forradalmat követő történelmi periódusnak csupán egyik fő folyamata. Ezt az időszakot 1956 novemberétől 1963 elejéig a represszió, az elnyomatás időszakának nevezhetjük. *A hatalmi központ fő törekvése a vele egységesen szembenálló, ezt a szembenállást különböző formákban kinyilvánító társadalom megtörése, eleven csoportjainak, szervezeteinek szétverése volt — más szóval az, hogy nyugodjon bele a vereségbe.* Ennek érdekében a hatalom változatos eszköztárat vetett be. Kemény kényszerintézkedésekkel torolt meg minden politikai célzatú ellenkezést. Megszüntette a forradalomban keletkezett politikai és társadalmi szervezeteket. Az 1959-61-es téesszervezési kampány során felszámolta az utolsó népes egyéni kistermelői réteget. (Ugyanakkor engedményeket tett az ezekben beletörődő egyéneknek: nem állította vissza a beszolgáltatási rendszert, béremeléseket léptetett életbe, valamelyest javította az életszínvonalat, gesztusokat tett a régi középosztály irányába, s — elsősorban a korszak vége felé — biztosította a magánélet bizonyos fokú háborítatlanságát.

A forradalmat követő megtorlás a politikai szempontból leginkább tudatos, leginkább elszánt és legszervezettebb ellenállási formákban részt vevők ellen irányult. Az új hatalom jól felfogott önértékén, a végrehajtó apparátus bosszúján túl a megtorlás mértékét egyes nemzetközi tényezők is befolyásolták.

A Szovjet Kommunista Párt 1956. februári XX. kongresszusát követően nem sokkal — de még a magyar forradalom előtt — a Szovjetunióban megakadt az óvatos reformok folyamata. A lengyel események, a kommunista pártokon belül kibontakozó reformmozgalmak, majd a magyar forradalom riadalommal töltötték el a szovjet vezetőket, és a vezetésben (az elnökségben) még nagy súllyal részt vevő sztálinista erők befolyásának növekedéséhez vezettek. A forradalom után ezek az erők, szövetségben a keletnémet, csehszlovák, román, bolgár és kínai kommunista vezetőkkel példátlan vérfürdővel járó, tömeges bosszúállásra biztatták a magyar pártot és kormányt. Kádárék azonban a számukra is kiszámíthatatlan következményekkel fenyegető terror korlátozásán túlmenően semmit sem tettek, sőt ösztönözték a megtorló apparátus bosszúszomját. *Szabadabb utat* pedig éppen akkor engedtek neki — 1957 júniusa után —, amikor *Moszkvában megbukott az ortodox sztálinisták* Molotov vezette csoportja, s ezzel feltehetőleg végleg elhárult Kádár feje fölül Rákosi Máttyás visszatérésének veszélye.

A megtorlás szorosabb értelemben vett folyamata négy különböző hosszúságú szakaszra bontható aszerint, hogy a vezetés mely politikai-hatalmi célkitűzéseknek adott éppen elsőbbséget.

1.) Az első, 1956. november 4-től december elejéig terjedő szakasz fő célkitűzése a *fegyveres ellenállás letörése* volt. A magyar vezetés ekkor még szinte teljesen önállótlan volt: így az első hetekben a szovjet pártelnökség három tagja, Malenkov, Szuszlov és Arisztov irányította Budapesten a háttérből a rendcsinálást. De a végrehajtást is eleinte főképpen a szovjet csapatok végezték, jórészt az ideiglenesség jegyében. Előfordult, hogy a harc közben elfogottakat a szovjet katonák a helyszínen agyonlőtték — többnyire azonban a szovjet őrizet alatt álló börtönökbe szállították őket. Ekkor még nem került sor statáriális eljárásokra, s a *nem fegyveres ellenállás vezetőivel* (pl. az általános sztrájkot szervező Központi Munkástanács vezetőivel) a *szovjet parancsnokok* és *Kádár János* egyaránt *tárgyaltak*. Viszont a Borsod Megyei Munkástanács 12 tagját a szovjetek november 5-én gúzsba kötve Ungvárra hurcolták, mert addig nem voltak hajlandók elismerni a Kádár-kormányt, amíg nem tárgyalhattak személyesen a kormány tagjaival. Még akadt példa egyes ideiglenesnek szánt intézkedések gyors visszavonására is, ha azok az elsődleges szándékot, a pacifikációt, a fegyveres ellenállás megtörését nem segítették: így kerültek vissza az országba a november elején a Szovjetunióba deportált fiatal felkelők csoportjai. Némileg más volt a helyzet vidéken, ahol a szerveződő magyar karhatalmista különítmények központi intézkedéseket megelőzve már ekkor megkezdték a forradalmi intézményrendszer — a szó szoros értelmében vett, fizikai erővel történő — szétverését.

2.) 1956. december elején megszületett a forradalom egészét „ellenforradalomként” értékelő pártállásfogalás, megszervezték a karhatalmat (tiszti alakulatokat), és újjászervezték a belügyi apparátust. Miután a fegyveres ellenállás ekkorra lényegében befejeződött, lehetővé vált a szovjet katonai és állambiztonsági erők kivonása a megtorló gépezetből (a háttérben persze ott maradtak). Új feladat került előtérbe: *az ellenállás nem fegyveres formáinak és szervezeteinek letörése, a békés tiltakozó akcióktól való elrettentés*. Az MSZMP decemberi határozata nyomán betiltották a még létező forradalmi szervezeteket, a területi munkástanácsokat és a helyi forradalmi bizottságokat. December első napjaiban kétszáz munkástanácsi vezetőt tartóztattak le, statáriumot (rögtönbíráskodást) hirdettek, s ezt követően több hullámban jelentős számú további letartóztatásra került sor. Jórészt ekkor épült ki a megtorlás intézményrendszere, megkezdődött az a jogalkotási folyamat (rendeleti úton), amelynek alapján a következő szakaszban perek és más eljárások tömegét folytatták le. Az „elrettentés” e szakaszában a megtorlás fő törekvése még mindig a november 4-e után is ellenállók kikapcsolására irányult. Már teltek a börtönök, *újra felállították az 1953-ban feloszlott intemálótáborokat*, de láthatólag még nem volt végleges döntés az elfogottak további sorsát illetően. Több tucat fiatalot végeztek ki már ekkor, akiknél fegyvert találtak; halálra ítélték Dudás Józsefet és Szabó Jánost, egy politikai és egy fegyveres csoportosulás vezetőit; ugyanakkor az eljárások többsége vontatottan haladt. (1957 februárjában a kormány tagjai e lassúságért az ügyészségek és bíróságok személyzetét tették felelőssé.) Az időszak végén, 1957 márciusában Kádár János

Moszkvába látogatott, ahol megegyezett a szovjet vezetéssel a tömeges megtorlás felgyorsításában. Döntés született arról is, hogy a megtorlás, a perek zárt ajtók mögött, a nyilvánosság kizárásával folyjanak. Ebben feltehetően a már ekkor kibontakozó nemzetközi tilakozás játszott szerepet. A moszkvai látogatást követően, 1957. április elején az MSZMP Intéző Bizottsága, majd Központi Bizottsága is jóváhagyta a tömeges megtorlás elindítását, és határozatot hozott Nagy Imre és társai bírói felelősségre vonásáról is. Amikor e határozatok megszülettek, egészen elszórt jelenségek kivételével már nem beszélhetünk ellenállásról: a kiépülő üzemi pártszervezetek ekkorra lényegében teljesen felszámolták a még törvényesen létező üzemi munkástanácsokat is.

3.) 1957 áprilisától kb. 1959 tavaszáig tart a következő szakasz, amely a *tömeges bosszúállás periódusának* nevezhető. A fentebb említett párthatározatok nyomán létrehozott *népbíróságok* elé már nem csupán a november 4-e utáni ellenállók kerültek, hanem a forradalom alatt, sőt az „előkészítés” (a pártellenzéki mozgalom) során szerepet játszó tömegek is. 1957 áprilisa után a rendőrség újabb „nagy begyűjtést” (tömeges letartóztatást) hajtott végre, majd megkezdődött a hatalmas tömegű letartóztatott ügyének vizsgálata. Noha a *statáriális* eljárások egészen 1957 ősziéig folytak, ugyanakkor a letartóztatottak ezreinek vizsgálata hosszú hónapokig, nemritkán esztendőnél is hosszabb ideig húzódott. Az ügyészségek és bíróságok egyszerűen nem győzték a munkát. Egyedül 1957-ben több mint húszezer személy ellen indult eljárás politikai okból, s ebből alig több mint hatezret „sikerült” elítélni az adott évben. Ez a szakasz 1959 tavaszán *részleges amnesztiával* (közkegyelemmel) ért véget. A társadalom kapitulációja, a megtorlások visszhangja, az új feladatok — a mezőgazdaság kollektivizálása —, a túlságosan „beindult” belügyi apparátus keltette nyugtalanság a vezetés körében megérlelte a *terror enyhítésének* gondolatát. Nem jelentette azonban a kényszereszközök teljes oldását: éppen az 1959-es „kis” amnesztia idején ítélték el a forradalom utáni értelmiségi ellenállásban részt vevők egy jelentős csoportját; s elszórtan később is sor került politikai perekre.

4.) 1959 tavaszától 1963 tavaszáig tart a *megtorlás lezáró szakasza*. Ötvenhatos ügyekért ebben az időszakban néhány kivételtől eltekintve már nem indultak eljárások. Általában csökkent a politikai elítélések száma (mindazonáltal ekkor került sor többjelentős politikai perre katolikus papok és közösségeik tagjai ellen). Megszűntek az 1957 tavaszán kialakított különleges jogintézmények (internálás: 1960. április; népbíróságok: 1961. április), és 1961-62-ben a politikai rendőrség kötelékéből eltávolították a volt Államvédelmi Hatóság tisztjeinek jelentős részét. Noha ez utóbbi döntés az 1953 előtti, kommunista vezetőkkel szembeni törvénytelen ségek lezárásával kapcsolatban született, szó sem esett az ebben részesek felelősségre vonásáról — még kevésbé 1956 utáni működésükről. Mégis a Kádár-féle vezetés a hatvanas évek elején új lendületet vett „desztalinizáció” szempontjából veszélyesnek, egy esetleges „rákosista” restauráció tartalékájaként tekintette a belügyi apparátust, s „megtisztítását” többek között ezért tartotta fontosnak.

A megtorlás lezárását sürgette egy fontos *külpolitikai* szempont is. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében az Egyesült Államok 1956 vége óta folyamatosan napirenden tartotta a magyar kérdést. Levételéhez nem tekintette elégségesnek sem a letartóztatások leállítását, sem az 1959-es, majd 1960-as részleges amnesztiákat, amelyek csak a rövid időtartamra elítélteket érintették. Titkos tárgyalások eredményeképpen 1962 őszén az ENSZ már nem tárgyalta a magyar kérdést, *1963 márciusában pedig kihírdették az általános amnesztiát*, amely valóban az 1956 utáni megtorlás legtöbb áldozatának szabadon bocsátásához vezetett. Azzal már sem a nemzetközi közvélemény, sem a megtört, a fellelegzésnek is örülő hazai társadalom nem törődött, hogy a fegyveres harc számos résztvevőjére — akiket „gyilkosság” vádjával ítélték el — és az ún. visszaesőkre az amnesztia nem vonatkozott. A kiszabadultakat gyakorta évtizedekig a legkülönfélébb hátrányokkal sújtották (nem kaptak útlevelet, megfigyelés alatt tartották, hivatásuk gyakorlásától eltiltották őket, s a peres eljárások során elkobzott lakásaikat, ingóságukat sem kapták vissza).

1956 decemberétől a szovjet csapatok helyett a jellegzetes orosz mintájú öltözékről a köznyelv által *pufajkásoknak* nevezett *karhatalmi alakulatok* végezték a letartóztatásokat és kihallgatásokat. Ávósokból, a néphadsereg tisztjeiből, az üzemekből és intézményekből elkergetett pártfunkcionáriusokból verbuválódott a karhatalom. Vezetői a közvetlen pártirányítás ellenére meglehetősen nagy önállósággal rendelkeztek. 1957 elején állományuk „szakértő” része, a *besúgó hálózat* átkerült a *Belügyminisztériumba*, az újjászervezett *Politikai Nyomozó Főosztály* állományába. A szinte teljesen érintetlen régi ávéhás gárda „felügyeletét” néhány idevezényelt pártfunkcionárius látta el, elsősorban az 1956 előtti ifjúsági szervezet, a DISZ 1956-ban párthűnek bizonyult vezetők közül. A politikai vezetés igyekezett a törvényesség látszatát kelteni, megtiltotta az ötvenes évekbeli államvédelmi módszerek használatát. A főváros — s ott is inkább a „nevesebb” vádlottak — kivételével azonban szerte az országban folytak a verések, kínzások.

1956-57 fordulóján *tisztogatást hajtottak végre a bírói és ügyészi karban*. Az ötvenes évek első felének törvénytelen ségeiből, majd a felülvizsgálatok tapasztalataiból okuló, morális válsággal küszködő bírák és ügyészek egy része nyíltan ellenszegült. Nem akartak a várható újabb politikai persorozatban részt venni. A vonakodókat elbocsátották, jelentős részüket évekre eltiltották hivatásuk gyakorlásától. Megrostálták az ügyvédi kart is: „különleges” politikai ügyek számára zárt és titkos ügyvédi lista készült, a vádlottak csak eme, eleve

megbízhatónak tekintett védők közül választhattak.

„Hivatalosan” a megtorlás menetét személy szerint a belügyminiszter (1956. novembertől 1957. márciusig Münnich Ferenc, 1957-61 között Biszku Béla, 1961-63 között Pap János) irányította. A politikai rendőrség készítette el az ügyészség „számára” a vádiratokat, amelyek kimondva-kimondatlanul az ítéletet is tartalmazták. A belügyminiszter azonban inkább az operatív irányítást végezte: munkáját az illetékes KB-titkár (Marosán György, majd Biszku Béla) és végső soron az **MSZMP Intéző, majd Politikai Bizottsága felügyelte, amely 1957-58-ban tucatnál is több alkalommal tárgyalta a „felelősségre vonás” kérdését. **Általános elvektől egészen egyes személyek ügyéig terjedt a legfelső politikai testület hatásköre. Jelentősebb döntések meghozatalában a párt Központi Bizottsága is részt vett.** Mindenképpen ilyen döntés volt Nagy Imre és társai másfél éven át húzóó ügye.²**

* Göncz Árpád előszava alapján/Az 1956-os magyar forradalom(Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak), Tankönyvkiadó, Budapest 1991.

¹ Király Béla bevezetője: 1956, a győztes magyar forradalom/Molnár Miklós: Egy vereség diadala – A forradalom története, Budapest, 1991.

² Az 1956-os magyar forradalom (Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak), Tankönyvkiadó, Budapest 1991.

[Szerk. Dr. Bonaniné Tamás-Tarr Melinda]